

Veselá, Zdenka

Vznik a vývoj českého středního školství v 19. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1972, vol. 21, iss. 17, pp. 269-288

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112888>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VZNIK A VÝVOJ ČESKÉHO STŘEDNÍHO ŠKOLSTVÍ V 19. STOLETÍ

ZDENA VESELÁ

katedra pedagogiky FF UJEP v Brně

Významným mezníkem, který umožnil rozvoj českého středního školství, se stal revoluční rok 1848. Již před tímto rokem se setkáváme s úsilím zavést mateřský jazyk (češtinu) nejprve jako nepovinný a později jako povinný předmět na některých gymnasiích, ale teprve Organisační nástin (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich)¹ v roce 1849 toto úsilí uskutečňuje. Dokladem toho je rakouská statistika pro rok 1851. Z ní se dovídáme, že v českých zemích byla česko-německá gymnasia v Praze (akademické), v Jičíně, v Hradci Králové, v Jindřichově Hradci, v Písku a v Německém Brodě; česká vyšší a nižší reálka byla v Praze a česko-německá vyšší v Rakovníku. Zdálo se tedy, že vývoj bude zdárně pokračovat. Bohužel tomu tak nebylo.

Vnitropolitický vývoj v Rakousku v padesátých letech znamenal totiž cestu zpět ve všech oblastech veřejného života, a tedy i ve školství. Za vlády Alexandra Bacha nastaly časy „za živa pohřbené“. Obnovený centralismus byl znovu spjat s tuhou germanizací a tvrdým národnostním útlakem. Kromě toho se Bachův režim znovu opíral o církev, která začala posilovat svůj vliv na středních školách. Ministerstvo kultu a vyučování vyhlásilo již v lednu 1854, že křesťanský směr všeho vyučování na gymnasiích nezáleží jen na náboženství jako předmětu, ale na duchu výuky ve všech předmětech. Biskupům bylo přiznáno právo buď přímo, nebo prostřednictvím jejich komisaře dohlížet na vyučování. Touto cenou bylo zapláceno definitivní schválení Nástinu počátkem prosince 1854, který platil po dobu pěti let pouze jako prozatímní. Reakční vývoj byl dovršen v roce 1855 sjednáním konkordátu, dohody mezi církví a rakouským státem, která se patentem z 5. listopadu stala zákonem. V duchu konkordátu také církev až do roku 1867, kdy byly vydány nové školské zákony, na školství dohlížela. Přes biskupský úřad v diecési, přes okresní školní dozorce, kterými byli zpravidla vikáři, a přes místní školní dozorce, které vykonávali faráři, dostala církev znovu pod svůj rozhodující vliv celou oblast školství. Státní instituce řešily v dohodě s církevními úřady pouze otázky správní a staraly se o hmotné zabezpečení škol. Také vyučovací

řeč na jednotlivých ústavech byla určována zemskou školní radou v soulase s úřadem biskupa. A tak ve školství, jako v celém životě, byly po-
tlačovány úpravy prosazené již dříve. Tento fakt dokazují také gymnasiijní
osnovy z roku 1856, které ve srovnání s Nástinem zhoršily časové rozvrže-
ní učiva. Byly přidány 3 hodiny latiny ve II. a III. třídě a 1 hodina nábo-
ženství v nejvyšší třídě, byla omezena výuka přírodovědných předmětů,
a to ve třídách třetí, páté a šesté.

Reakční vývoj v padesátých letech neblaze zasáhl i do prvních kroků
v zavádění češtiny jako vyučovacího jazyka na středních školách. Uvedli
jsme již, že rakouská statistika poprvé v roce 1851 zaznamenala vyučovací
jazyk středních škol. V praxi to znamenalo, že v tomto roce se např. na
Akademickém gymnasiu v Praze (které bylo ministerským nařízením ze
dne 13. září 1850 prohlášeno za české) učilo zčásti česky a zčásti německy.
Jen česky vyučoval ředitel Václav Kliment Klicpera a další 3 profesori.
Zčásti česky a zčásti německy 8 profesorů (např. Josef Pečírka vyučoval
česky přírodopis, německy matematiku; Ignát Axamit učil česky na nižším
stupni, německy na vyšším), jen jediný profesor měl pouze německou
výuku. Uvedené ministerské nařízení z 13. září 1850 ovšem předpokládalo,
že české vyučování bude rozšířeno tak, jak budou zabezpečeny vhodné
české učebnice pro všechny předměty a doplněn kvalifikovaný český pro-
fesorův sbor, o čemž svědčí tato formulace: „... při obsazování učitelských
míst na gymnasiu staroměstském v Praze bude se hleděti, aby co možná
jen takoví muži byli zvoleni, kteří jsou české řeči úplně schopni, starší
i novější literatury její dobře znají, ale zároveň ve vědeckém a učitelském
ohledu výteční a o vědecký pokrok svých žáků svědomitě pečliví.“²

Obdobná situace jako na Akademickém gymnasiu v Praze byla i na
ostatních ústavech uváděných ve statistice z roku 1851 jako česko-německé.
V Jičíně se vyučovalo jen česky ve všech třídách náboženství a čeština,
zeměpis ve třídách I.—IV., latina v I.—V., řečtina ve třídách III. a IV.
Česko-německy byly vyučovány počty ve třídách I.—IV., řečtina ve tří-
dách V.—VIII., latina ve třídě VI. Ostatní předměty se vyučovaly německy.
V Hradci Králové se vyučovalo česky ve všech třídách náboženství a
čeština, dále přírodopis ve třídách I.—IV., dějepis ve třídách IV.—VIII. Na
gymnasiu v Písku byla vedle náboženství a češtiny česká výuka v dějepisu
a přírodopisu. Jen českou vyučovací řeč měla jediná střední škola, reálka
v Praze, založená v září 1849 jako nižší, která byla hned v následujícím
roce rozšířena o první třídu vyšší reálky.

To, co mělo být jen prvním krokem v rozvoji češtiny jako vyučovacího
jazyka, bylo za Bachovy vlády soustavně odbouráváno. Již 3. října 1853
bylo vydáno ministerské nařízení o německém vyučování na gymnasiích,
které značně omezilo výuku v českém jazyce na česko-německých ško-
lách. Češtině jako vyučovacímu jazyku bylo dovoleno vegetovat jenom
v náboženství. Těžké období germanizace a reakce postihlo všechna gymna-
sia. Nejcitelněji však dolehlo na Akademické gymnasium. Do Prahy byl
vyslán na kontrolu tohoto gymnasia ministerský rada Kleemann. S jeho
působením je spjata aféra kolem studentského psaného časopisu, který zde
byl vydáván za redakce mladého Vítězslava Háška, studenta Akademické-
ho gymnasia od roku 1847. To byl důvod k persekčnímu zásahu proti
ústavu. Ředitel Václav Kliment Klicpera byl dán spolu s profesorem Janem

Jungmannem do výslužby, profesor František Čupr byl propuštěn a profesor Václav Svoboda přeložen. V nižších třídách bylo zavedeno oboujazyčné vyučování, ve třídách vyšších jen němčina. Obdobné omezování češtiny jako vyučovacího jazyka probíhalo i na ostatních česko-německých gymnasiích.

Ani česká reálka v Praze netvořila výjimku: Ministerský výnos z 5. srpna 1854 přikazoval zavést vyučování některých předmětů německy, a to: jen německy mohla být vyučována němčina, stavitelství a mechanika ve všech třídách; ve vyšších třídách měla být jen německá výuka v zeměpisu, dějepisu, matematice, geometrii s deskriptivou a v chemii; v nižších třídách měla být výuka těchto předmětů střídavě česká a německá. Jen česká výuka byla zachována pro náboženství, češtinu, přírodopis a fyziku. To byla jediná česká střední škola ve školním roce 1854/55 vůbec. Avšak její výroční zpráva byla vydána jen německy.

Dobovým paradoxem přitom bylo, že právě v této době, v prosinci roku 1854, byl vlastnoručním listem císařským definitivně potvrzen Nástin z roku 1849, který vycházel z potřeb vyučovat na základě mateřštiny. Bachova éra v praxi odbourala první kroky spjaté s realizací Nástinu a v nejlepším případě připouštěla pouze starší utilitární stanovisko, že čeština má místo jen v nižších třídách jako zprostředkující jazyk pro vyšší vzdělání v němčině, případně že má sloužit jen k získání českých jazykových znalostí, nutných v některých oblastech i pro rakouskou státní správu.

Úsilí vrátit českému jazyku původní postavení se však znovu objevilo v učební osnově pro jazyk český na gymnasiích, která byla uveřejněna 9. března 1856. Nařizovalo se v ní, aby se česky vyučovalo ve všech třídách všude tam, kde čeština je pro žáky jazykem mateřským. Na gymnasiích, kde byli žáci s mateřským jazykem německým, bylo ustanoveno vyučovat češtinu v prvních pěti třídách německy, v šesté třídě podle možnosti česky, v sedmé a osmé třídě jenom česky. Osnova dále uváděla hlavní cíl výuky, který byl vyjádřen požadavkem hbitě a dobře mluvit a psát a seznámit se s nejdůležitějšími fakty z české literatury.

Germanizační snahy vlády nevedly tedy k předpokládaným úspěchům, ba právě naopak. Ukázalo se, že Bachova tvrdá ruka rozpory neřešila a že došla k opačným výsledkům, než sledovala. Neúspěchy vnitřní i zahraniční vedly císaře k tomu, že v srpnu 1859 odvolal Bacha z funkce a brzy po něm odvolal i další reprezentanty jeho režimu.

Snaha uvolnit domácí napětí se objevila i ve školství. Již 8. srpna 1859 na základě panovníkova rozhodnutí vydalo ministerstvo vyučování nařízení, v němž se dovolovalo, „aby na gymnasiích v krajinách, jichž obyvatelstvo většinou k jiné národnosti než k německé patří, upustilo se od zásady, že na vyšších školách gymnasijských převládati má řeč německá jako jazyk vyučovací“.³

Obraz českého středního školství v období od roku 1848 do roku 1860 nebyl příliš radostný. K určitému obratu došlo až po vydání Říjnového diplomu. Tímto diplomem se císař zřekl absolutismu a stanovil hlavní zásady pro budoucí ústavu Rakouska. Hlavními zákonodárnými orgány země měly být zemské sněmy, centrálně měly být řešeny jen otázky zahraniční, vojenské, obchodní a dopravní. Nová ústava z roku 1861 se sice prohlašovala za naplnění zásad Říjnového diplomu, avšak pravomoc zem-

ských sněmů proti jeho představám značně omezila. Přesto však uvolnění tuhé centralizace vedlo k mnoha příznivým rysům ve vývoji českého středního školství, neboť léta reakce Bachovy vlády byla postupně překonávána. Uvolnění vnitropolitické situace umožnilo ve školství znovu oživit všechny problémy, které předcházející období neřešilo, nýbrž jen potlačovalo.

Do popředí vystupovaly otázky a potřeby českého středního školství. V říjnu 1860 bylo zrušeno ministerstvo vyučování a zemská zřízení rozšířila práva zemí a zemských sněmů ve školské oblasti. I když způsob voleb do zemských sněmů v českých zemích udržoval neodpovídající většinou zastoupení Němců, došlo podle zemského zřízení (zejména v Čechách) k volbám do obecních zastupitelstev. Na mnoha místech se tak k vedení obcí dostal český živel, což znamenalo značné oživení českého vlivu a posílení českých snah ve školství.

Významné bylo, že se v březnu 1861 dostala do českých rukou správa Prahy. Již v červenci téhož roku se městská pražská rada usnesla zhodnotit stav na všech hlavních a triviálních školách pražských. V polovině září jí byly předneseny návrhy na zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka od školního roku 1862 na všech městských farních školách hlavních a triviálních. Němčina měla být vyučována jako povinný předmět. Kromě toho na všech těchto školách měly být otevřeny třídy s německým vyučovacím jazykem, pokud bude dostatečný počet žáků, jejichž rodiče si německé vyučování přejí a žáci prokáží ve zkoušce pro německé vyučování způsobilost. Usnesení městské rady k této otázce bylo schváleno místodržitelstvím koncem září 1861. Na tomto základě byla v Praze od příštího školního roku zavedena čeština jako jazyk vyučovací na farních hlavních školách. Povinná němčina byla vyučována od třetí třídy. Pro žactvo německé byly zřízeny dvě nové školy, na nichž byla čeština vyučována jako povinný předmět od třetí třídy.

Vliv tohoto řešení v Praze se promítl i do jednání zemského sněmu, který v dubnu 1861 v komisi projednal také otázky jazyka na středních školách. Posuzování této otázky ukázalo známý stav, že vlastně neexistují česká gymnasia, jen gymnasia oboujazyčná a německá, i když rozsah češtiny jako jazyka vyučovacího se po pádu Bachově začal znovu rozšiřovat, a to zejména tam, kde působil vliv českých obecních zastupitelstev. Český zemský sněm ukončil své jednání o vyučovacím jazyce středních škol hlasováním v květnu 1864, v němž těsnou většinou šesti hlasů byla schválena zásada rovného práva češtiny s němčinou jako vyučovacích jazyků na školách. Mělo být pravidlem, že vyučovacím jazykem je vždy jen jeden z obou zemských jazyků. Druhý jazyk je na středních školách povinným předmětem (čeština na školách německých, němčina na školách českých) a osvobození od výuky může udělit jen ve zvláštních případech zemský sněm. Po tomto závěru přijal sněm doporučení vládě, aby jako česká byla vyhlášena gymnasia (státní) v Praze na Starém Městě, v Hradci Králové, v Jičíně, v Jindřichově Hradci a v Písku; za německá pak na Malé Straně, v Chebu, v Litoměřicích a v Plzni.

Vláda měla působit na to, aby na řádových gymnasiích v Praze-Novém Městě, v Klatovech a v Litomyšli, na nižších gymnasiích v Benešově, v Mladé Boleslavi, v Německém Brodě, v Rychnově a ve Slaném byla vy-

učovacím jazykem čeština; na gymnasiích v České Lípě, v Chomutově, v Českých Budějovicích, v Mostě, v Plzni, v Žatci, na nižších gymnasiích v Broumově a v Ostrově aby byla němčina. Pro gymnasia v Budějovicích a v Plzni bylo žádáno zřízení českých poboček, pro gymnasium v Litomyšli pobočky německé.

Pro velký odpor však bylo rozhodnutí potvrzeno a vydáno jako Zákon o rovnoprávnosti jazykové ve školách až 18. ledna 1866. Teprve od tohoto roku můžeme mluvit o českém středním školství, které je rozhojnéno v říjnu 1866 založením prvních českých gymnasií na Moravě — slovanskými gymnasií v Brně a Olomouci.

Obdobný vývoj jako na gymnasiích probíhal po Bachově pádu také na reálkách. Dosud jedině dvě česko-německé reálky v Praze a Rakovníku rozšiřovaly výuku v českém jazyce. Iniciativou obcí došlo k rozšiřování dosavadních nižších reálek spjatých s národní školou, na úplné střední školy. Tak vznikla úplná šestitřídní česká reálka v roce 1860 v Kutné Hoře, v témže roce byl otevřen první ročník vyšší české reálky v Písku. Plzeň dostala spolu s Pardubicemi ministerský souhlas k tomu, aby byla v říjnu 1863 otevřena první třída vyššího oddělení reálky, která se pak v roce 1865/66 stala školou úplnou, šestitřídní. Litomyšl získala v březnu 1864 ministerský souhlas k otevření městské reálky v roce 1865 a ta se postupně doplňovala vyššími ročníky.

Iniciativa českých obcí i zde podstatně přispěla k vytvoření základů středního školství s českým vyučovacím jazykem.

Oslabení centralismu a větší vliv obcí na střední školství se v šedesátých letech promítly také do oživení diskusí o jednotné střední škole i do některých praktických kroků k její realizaci. Vedly k tomu jednak důvody praktické, jednak i teoretické. Obce při své podpoře nově vznikajících středních škol měly zájem na tom, aby vyhověly co nejširšímu okruhu zájemců o středoškolská studia a umožnily alespoň na nižším stupni budoucím gymnasistům i realistům z obce i okolí studia bez odchodu z rodiny. Jednotná střední škola byla pokládána za nejjednodušší a nejehospodárnější úpravu všeobecně vzdělávacích škol.

Současně však úvahy o středních školách, houfně uveřejňované v šedesátých letech v časopisech, svědčí o tom, že nešlo jen o důvody praktické. Běželo o víc než jen o prohloubení humanitního studia na reálkách nebo odstranění řečtiny, ale o organičtější sloučení dvou typů středních škol. Po létech reakce se zde otevřela nikdy neukončená diskuse o revizi dosavadního obsahu všeobecného vzdělání, aby odpovídala soudobým potřebám.

Již na prvním zasedání říšské rady ve Vídni v srpnu 1861 vystoupil František Čupr s návrhem revize středoškolské výuky. Čupr žádal pro gymnasium i reálku společný čtyřletý základ, v němž by rozhodující část výuky tvořily předměty reálné, zvláště přírodovědné — matematika a kreslení. Z latiny by sem byly zařazeny pouze základy, výuka řečtiny by začínala až ve vyšším oddělení. Na tento společný základ by pak navazovala vyšší oddělení gymnasiijní a reálná, první s řečtinou, druhé s rozšířeným studiem matematiky a věd přírodních. Kromě toho František Čupr žádal rozšíření výuky filosofie a zavedení výuky těsnopisu a tělocviku.

Proti návrhům Čuprovým vystoupil na obranu dosavadního pojetí v časopise pro rakouská gymnasia Bonitz, a tak se rozvinula časopisecká disku-

se. Čuprový návrhy však praktický výsledek nepřinesly. I když mnohé z jeho pojetí bylo později ve středním školství realizováno, byl návrh v říšské radě přijat nepříznivě. Nenašel podporu ani u Cechů, kteří se obávali možného posílení centralismu a tvrdili, že problémy školské nepatří do říšské rady, neboť jsou záležitostí zemské samosprávy. Němci pak v něm viděli český nacionální útok na platný Organisační nástin. Návrh byl předán komisi pro věci školské, kde bez vyřízení zapadl.

Vedle teoretických úvah se v šedesátých letech objevily i praktické pokusy o sjednocení dualistického středoškolského systému, ovšem v rámci Nástinu. Nástin připouštěl kombinaci nižší reálky a nižšího gymnasia a možnost osvobození od výuky řečtiny na nižším gymnasiijním stupni. Tato možnost vedla prakticky ke vzniku reálných gymnasií, neboť zejména vznikající gymnasia obecní těchto možností dosti často využívala.

Nejpozoruhodnější pokus o vytvoření reálného gymnasia v tomto období představuje vznik střední školy v Táboře. Tábor se již dlouho dožadoval střední školy. Když však byl rozhodnutím ministerstva ze srpna 1860 odkázán na vlastní síly, přijalo obecní zastupitelstvo myšlenku otevřít reálné gymnasium. Stalo se tak v říjnu 1862. Reálným nebylo jen v nižším oddělení. Spojovalo v sobě gymnasium a sedmitřídní reálku (až do zemské zákona o reálkách — na Moravě z dubna 1869, v Čechách ze září 1874 — byly u nás reálky šestitřídní). V prvních dvou třídách byl zaveden dvouletý společný základ s latinou. Až do VII. třídy měli realisté s gymnasisty společnou výuku náboženství, češtiny, němčiny, zeměpisu, dějepisu, matematiky, přírodopisu a fyziky. Zvláštní výuku od třetí třídy představovala pro gymnasisty latina, řečtina a filosofická propedeutika; pro realisty chemie, deskriptivní geometrie, stavitelství, strojnictví, francouzština a kreslení. (Z úhrnného počtu 255 hodin ve třídách I.—VII. připadalo na společné vyučování 156 hodin; na zvláštní gymnasiijní 46 hodin, na reálné 53 hodin.)

Tento učební plán byl ministerstvem schválen v červenci 1863 a škole bylo současně propůjčeno právo veřejnosti. Po tomto schválení osnov se rozhodlo město Chrudim v říjnu 1863 přeměnit svoji nižší reálku na reálné gymnasium. Protože však v nedalekých Pardubicích byla reálka, zůstala škola reálně gymnasiijním typem jen na nižším stupni. Vyšší třídy byly gymnasiijní. Z této kombinace se později (po schválení osnov v roce 1874) vyvinul další typ rakouské střední školy — reálná a vyšší gymnasia — s latinou od prvního ročníku a dělením ve třídě třetí na větev s řečtinou a větev s francouzštinou. Po absolvování nižšího stupně mohli studenti volně přecházet i na reálky. Od páté třídy následovalo gymnasium.

Zcela podle osnov tábořských bylo založeno reálné gymnasium v Praze na Malé Straně. Ministerský souhlas k jeho zřízení byl vydán v září roku 1865. K tomuto typu se přiklonila v roce 1871 i Plzeň. Vznikající reálné gymnasium bylo ovšem jen typem trpěným. Vláda nepřála těmto ústavům, které byly později postupně znovu měněny v gymnasia, většinou s povinným kreslením.

Přesto však bylo tímto vývojem rakouské střední školství významně poznamenáno. Jestliže reformy prováděné až do let 1908/1909 byly převážně drobnějšího rázu a výrazněji nezměnily charakter gymnasií a reálek, pak klesající obliba klasického gymnasia a růst zájmu o nové typy středních

škol byl hlavní cestou, po níž se v tomto období (i později) prosazoval požadavek upravit střední všeobecné vzdělání tak, aby lépe vyhovovalo soudobým potřebám. Tento proces, který se počíná v šedesátých letech širě rozvíjet, je spolu s počátky zavádění češtiny jako vyučovacího jazyka na některých středních školách (tj. prakticky s konstituováním českého středního školství) v této době nejpodstatnějším rysem vývoje středních škol. Na dokončení dlouhodobého procesu — vymanit školství z rozhodujícího vlivu církve —, který v období padesátých let znovu podstatně zesílil,⁴ nestačil Bachův pád. Až otřes způsobený porážkou v rakousko-pruské válce si vynutil řešení této podstatné otázky i mnoha otázek dalších. To vše ovlivnilo vývoj školství v letech následujících.

Rok 1867 přinesl ve vnitropolitickém vývoji Rakouska podstatné změny. Bylo to především rakousko-uherské vyrovnání, vyjádřené již v únoru jmenováním uherského ministerstva a korunovací rakouského císaře za uherského krále v červnu 1867. Rozdělení habsburské říše na dvě části se společným panovníkem a společnými ministerstvy zahraničních věcí, vojenství a financí znamenalo značný neúspěch české politiky a zhoršené postavení českých zemí. Tato nová situace se promítla také ve školské politice a ve vývoji českého středního školství, i když jsme současně svědky řady pozitivních změn. Tak např. v tomto období dochází k podstatnému omezení církevního vlivu na školství a jeho pokračující laicizaci. Významným krokem v tomto směru se stal říšský zákon z května 1868, který vyhlásil základní pravidla o postavení školy k církvi a o úloze státu. Zákon současně zakotvoval strukturu státní školní správy. Tato opatření připravila pak půdu pro vydání základního zákona o obecném školství z května 1869.

Rakouské školní zákonodárství z tohoto období bořilo systém, který se opíral o konkordát z období Bachovy vlády. Vládou byl zrušen prakticky už jen formálně v roce 1870 na nátlak liberálních skupin pobouřených vyhlášením dogmatu o papežské neomylnosti.

Rok 1870 znamenal také významný krok v zesvětštění sborů vyučujících na středních školách. V srpnu téhož roku byly všechny řády vyzvány, aby zabezpečily vyučování na svých gymnasiích jen státně zkoušenými vyučujícími. Stav na řádových středních školách (roku 1870 bylo v Rakousku ještě 36 řádových gymnasií, na kterých vyučovali řádoví kněží) byl takový, že z kněžských profesorů byla sotva $\frac{1}{6}$ státně zkoušených. Protože některé řády nebyly schopny zabezpečit ze svých řad výuku silami s požadovanou kvalifikací a na placení profesorů světských neměly dost finančních prostředků, byla více jak polovina řádových gymnasií převzata státem, zemí nebo obcemi.

Obsahové přeměny středních škol toto období nepřineslo. Pokračoval však rozvoj nových typů středních škol — reálek a reálných gymnasií, jejichž kvantitativní význam v poměru ke klasickým gymnasiím neustále vzrůstal. Úměrně k tomuto rozrůžňování středních škol pokračovaly tendence vytvořit jednotnou střední školu, jak o tom svědčí nerealizovaný návrh tzv. kombinované střední školy z roku 1872.

Také vývoj reálek ke svěprávné střední škole zaznamenal v tomto období další závažné kroky. Zákon o obecném školství z roku 1869 stanovil, že škola národní je rozdělena na dva stupně — školu obecnou a měšťanskou.

Nově zavedená škola měšťanská byla budována podle zásady, že v každém politickém okrese má být zřízena alespoň jedna. Vznik škol měšťanských přispěl k formování reálek jako škol středních. Nástin z roku 1849, který je jako střední školy organizoval, počítal s tím, že jejich nižší stupeň bude také plnit úkol, který nyní převzaly měšťanky — připravovat pro praktický život. Tomu odpovídala i možná struktura nižších reálek, které mohly být dvouleté až čtyřleté a měly ve své osnově vedle ročníků teoretických i ročníků praktický. Nižší reálky sice mohly být podle Nástinu organizovány jako samostatné školy, avšak dvoutřídní reálka musela být vždy sloučena se školou obecnou. Tento stav byl vznikem měšťanských škol překonán. Téhož roku 1869 schvaluje zemský sněm moravský zákon o reálkách. O rok později je obdobný zákon přijat ve Slezsku, roku 1874 v Čechách. Zákony zdůraznily všeobecně vzdělávací účel reálek, ovšem se zvláštním zřetelem k matematicko-přírodovědným disciplínám (§ 1). Pro realizaci tohoto poslání byly reálky rozšířeny na sedm tříd, čtyřletý stupeň nižší a tříletý vyšší (§ 1). Praktický ročník sem již připojován nebyl. Zákon připouštěl, že jako přípravná škola pro vyšší reálku může také sloužit čtyřleté gymnasium (§ 4). Toto zaměření reálek spolu se zavedením maturitní zkoušky jako nezbytné podmínky přijetí na techniku z nich vytvořilo střední školu rovnocennou gymnasiím. Na základě přijatých zemských zákonů byly pro Moravu a Slezsko na školní rok 1870/71 vydány pro reálky nové osnovy. Úprava osnov z roku 1879 dále přiblížila reálky ve všeobecném vzdělání gymnasiím.

Po provedených úpravách se začaly reálky úspěšně rozvíjet, zejména v českých zemích. I když jejich bouřlivý kvantitativní rozvoj začíná až v druhé polovině osmdesátých let, i když až do roku 1872 byla státem zřízena jediná česká reálka v Praze (v téže roce máme již 9 reálek obecních, a to vyšší v Hradci Králové, Kutné Hoře, Litomyšli, Pardubicích, Plzni, Písku, Rakovníku, nižší pak v Jičíně a Rokycanech), převyšoval již v tomto roce počet českých studentů reálek počet gymnasistů (3.647×3.548).⁵

Úspěšně se v tomto období rozvíjel také typ reálné gymnasií, jehož počátky najdeme zejména v iniciativě českých obcí v šedesátých letech po uvolnění tuhého centralismu Bachovy éry. Obliba tohoto typu narůstala i přes nepřítel školských úřadů, které se musely pokusit dát tomuto úsilí určitý řád. Ministerstvo vydalo v červenci 1871 pro Moravu a o rok později pro Čechy osnovu pro čtyřtřídní reálná gymnasia, která byla upravena v roce 1874, a v této podobě zůstala bez proměny až do vytvoření osmitřídních reálných gymnasií po 34 let. Dvě změny odlišovaly tato reálná gymnasia od gymnasií: ve všech třídách nižšího stupně bylo zavedeno jako povinný předmět kreslení a ve III. a IV. třídě bylo vyučování děleno na oddělení s francouzštinou a řečtinou.

Reálné gymnasium tohoto druhu mohlo být vytvořeno samostatně, nejčastěji však bylo spojováno s vyšším gymnasiem (mohlo ovšem být spojeno i s vyšší reálkou. Odtud je i úředně užívaný název — reálné a vyšší gymnasium. Nepřítel školských úřadů k reálným gymnasiím trvala i v dalším období. Byly vyslovovány především výhrady k dělenému vyučování ve III. a IV. třídě. Následkem tohoto tlaku shora se stávalo, že značná část reálných gymnasií od děleného vyučování postupně ustupovala, a měnila se tak znovu v gymnasia s povinným kreslením. Školská správa, která se

snažila udržet v podstatě z konzervativních příčin pouze dva základní typy střední školy, jak byly zakotveny v Nástinu, a byla ochotna pouze k drobným úpravám, se z tohoto hlediska nepříznivě dívala také na všechny pokusy a návrhy, které doporučovaly sblížení obou základních typů a které vedly k myšlenkám o jednotné škole. Již v předcházejícím období byl zpracován tehdejšími zemskými školními inspektory v Čechách, Václavem Svobodou a Josefem Webrem, návrh na tzv. kombinovanou střední školu. Návrh počítal se společným čtyřletým základem, na nějž by navazovaly vyšší třídy gymnasiijní nebo reálné. Kromě společného čtyřletého základu se počítalo s rozšířením studia na reálkách na 8 let a s jednotnou učební osnovou i na vyšším stupni pro náboženství, češtinu, zeměpis, dějepis, přírodopis, němčinu, do značné míry shodnou i pro matematiku a fyziku pro gymnasisty i realisty. Návrhu se dalo bezesporu mnohé vytýkat, např. poněkud paušální rozdělení hodin pro jednotlivé předměty, zejména ve společném základu. Přesto však odpovídal na živě pocíťovanou potřebu, na kterou školské úřady samy nereagovaly. Předložený návrh kombinované střední školy však nebyl přijat.

Zatímco prosincová ústava a řešení z ní vyplývající znamenala závažný přelom, a jak jsme již uvedli přinesla také pro rozvoj školství mnoho pozitivního, pro vývoj českého středního školství vytvořila složitou situaci.

Vztah vládních kruhů k rozvoji českých středních škol byl trvale nepříznivý. Byl sice dán souhlas k tomu, aby některá gymnasia, které nemohly vydržovat rády, byla převzata obcemi a zabezpečena jako české střední školy, avšak státní podpora českého školství byla nevelká. Po přijetí prosincové ústavy byla otevřena státním nákladem od 1. září 1868 pouze jediná nová česká střední škola v Třeboni. Přitom toto řešení podporovala také německá strana, která se chtěla zbavit českých poboček při gymnasiu v Českých Budějovicích.

Také léta 70., která jsou ve školství pod vládou ministra Stremayera, nebyla pro české školství léty příznivými. V krátkém období, kdy ministerské křeslo uvolnil (od února do listopadu 1871), bylo státním nákladem otevřeno I. české reálné gymnasium v Praze na Novém Městě, na Moravě gymnasium ve Valašském Meziříčí a nižší gymnasium v Třebíči. Jeho vlastní, téměř desetiletá vláda nad školstvím, přinesla otevření jediné české školy státním nákladem — II. české reálné gymnasium v Praze v Truhlářské ulici, a to ještě jen jako kompenzaci za zřízení německého gymnasia.

Vládní nepřízeň však již v tomto období nemohla rozvoj českého školství zastavit. Řešení bylo nalézáno ve svépomoci českých obcí, které si vlastními náklady střední školy zřizovaly. Ministerstvo po prozkoumání hmotných podmínek zřizování soukromých ústavů obecních povolovalo, pak jim udělovalo právo veřejnosti, nebo jim je také čas od času odnímal. Tak vzniká v tomto období řada reálných gymnasií obecních, jako v Domažlicích (1871), v Příbrami (1871), v Pelhřimově (1871), v Rokycanech (1873), v Novém Bydžově (1873), v Kolíně (1876), v Roudnici (1877), ve Vysokém Mýtě (1880). Na Moravě vznikly v tomto období nestátní české střední školy v Přerově (gymnasium v roce 1870), v Telči a v Prostějově (reálky — 1870 a 1871).

Koncem sedmdesátých let změnila česká politika svoji tvář v tom, že

dosavadní trpný odpor zaměnila za politiku tzv. pozitivní spolupráce s rakouskou vládou. Čeští politikové vstoupili do aktivní politiky s přesvědčením, že podávají ruku k blahodějnému dílu dorozumění a na základě toho, že získají od vládních kruhů ústupky při řešení některých otázek. Některé ústupky získány byly. Od počátku osmdesátých let se zrychlilo zakládání nových českých škol a přebírání dosavadních do státní správy. Již v letech 1880–82 bylo otevřeno české státní gymnasium v Praze v Žitné ulici (1881–82), o rok později státní reálné gymnasium na Smíchově. Do státní správy byly roku 1880 převzaty Mladá Boleslav, Klatovy a reálka v Pardubicích, roku 1882 reálné gymnasium v Plzni. V Brně vznikla roku 1880 po dlouhém období druhá česká škola, nižší reálka, která byla hned od dalšího školního roku postupně doplňována na reálku vyšší, roku 1882 bylo otevřeno a o rok později státem převzato gymnasium v Kroměříži. Pro rozvoj vyššího českého školství se bezesporu významným mezníkem stal zejména rok 1882, který znamenal zřízení samostatné české university v Praze.

Kvantitativní rozvoj českých středních škol pokračoval i po roce 1882. Byl však nezřídka placen (stejně jako jiné dosažené drobné ústupky, společným postupem českých politiků s nejkonzervativnějšími politickými kruhy rakouskými.* Později se právě tato skutečnost stala hroblem staročeské politiky a základem pro formování nových proudů v politice i ve školství, které vyvrcholily v druhé polovině prvního desetiletí 20. století.

Ve středoškolské oblasti se v první polovině 80. let podařilo především dosáhnout převzetí některých českých středních škol státem a zbavit tak obce neustále rostoucích finančních nákladů, které mnohé obce zabezpečovaly se stále většími obtížemi. Do státní správy byla převzata v roce 1883 reálka v Karlíně, roku 1884 reálné gymnasium v Kolíně a v Příbrami, reálky v Jičíně a v Litomyšli, v roce 1885 reálné gymnasium v Německém Brodě, v roce 1886 reálka v Hradci Králové a v Písku.

V druhé polovině osmdesátých let však najdeme opět řadu negativních zásahů. V českém středním školství nebylo povoleno: roku 1886 otevřít české soukromé gymnasium v Příboře, rozšířit české gymnasium v Kroměříži o vyšší třídy, zřídit potřebné české pobočky při gymnasiu ve Valašském Meziříčí. Rovněž tak neblaze postihly české střední školy v tomto období pověstné Gautschovy ordonance, kterými se řada českých škol uzavřela.

Počátek 90. let byl poznamenán silným opozičním hnutím. Šlo o rozmach sociálně demokratického hnutí nezlomeného persekucí 80. let, které se výrazně projevilo prvomájovými demonstracemi v roce 1890. Dále tuto situaci ztížilo zostření národnostních bojů a rostoucí radikální, demokratické a nacionální nálady, rozšířené zejména mezi českým studentstvem a mezi značnou částí dělnické mládeže, které vyvrcholily v letech 1892–93

* Již v roce 1882 byla zaplácena za tyto ústupky cena ve školské oblasti. Projednávaná reakční novela říšského zákona školského z roku 1868, schválená také hlasy českých poslanců, přinesla mnohá zhoršení. Znovu byl podstatně posílen vliv církve na školu. Jestliže dříve byly jako základní vědomosti stanoveny čtení, psaní, počítání, určila nyní novela náboženství, čtení a počítání. Zhoršilo se také postavení učitele. Hlasy českých poslanců pomohly tuto novelu prosadit, přesto, že v české veřejnosti vzbudila značný odpor a byla odsuzována.

v demonstracích, na něž rakouská vláda odpověděla vyhlášením výjimečného stavu v Praze a procesem s tzv. Omladinou. Opoziční hnutí nutilo vládní kruhy k ústupkům ve všech sférách. Ve středním školství přinesly tyto ústupky další kvantitativní rozvoj škol s českým jazykem vyučovacím. V 90. letech byly zřízeny v Čechách nové střední školy, a to ve Dvoře Králové gymnasium (1890) a v Praze na Malé Straně vznikly z obecního reálného gymnasia dvě samostatné úplné české školy — státní gymnasium a reálka (1892). V roce 1893 bylo otevřeno státní české gymnasium na Královských Vinohradech a o dva roky později tamtéž reálka. Další reálky následovaly v Praze na Starém Městě, v Lounech (obě v roce 1896), v Kostelci nad Orlicí, Náchodě a v Praze na Žižkově (1897) a v roce 1899 v Mladé Boleslavi. Na Moravě se v tomto období počet českých středních škol více jak zdvojnásobil. Gymnasia získala města Místek (1895), Záhřeb (1896), Moravská Ostrava (1897) a pak Kyjov, Prostějov, Strážnice (1898) a Vyškov (1899); reálky vznikly v Hodoníně, Novém Městě na Moravě (1894), v Lipníku (1895), v Uherském Brodě (1896), v Jevíčku (1897), v Kroměříži (1898), v Holešově a ve Velkém Meziříčí (1899).

Kvantitativní rozvoj českých středních škol pokračoval i v následujícím období. I když české střední školství za Rakouska-Uherska nikdy nedosáhlo ani v kvantitativním rozvoji rovnoprávného postavení se školami německými (jak uvádí Otakar Kádner, bylo v roce 1900 v celém Rakousku 35,78 % Němců, německých středních škol však byla téměř polovina — 49,52 %; Čechů bylo 23,24 % a na středních školách se podíleli 23,46 %), došlo však přece k významné změně. První polovina XIX. století vyvrcholila prosazením češtiny jako povinného předmětu, v průběhu druhé poloviny XIX. století se přes trvalou nepřítelství vládních míst postupně prosadily a kvantitativně rozvinuly střední školy s českým jazykem vyučovacím. Česká škola však zůstala nesvéprávná v obsahu vzdělání. Všechny učební plány a osnovy byly vytvářeny ve Vídni se zřetelem ke školám německým a pak byly přejímány jen s nejnutnějšími úpravami pro školy české. Uvedený stav značně poznamenal zaměření výuky v jednotlivých předmětech. Největší závislost se projevila ve vyučování dějepisu, který byl založen na dějinách německé říše; vznik a vývoj českého státu, husitství, válka třicetiletá a řada dalších závažných období českých dějin neměla v osnovách odpovídající místo. Obdobně tomu bylo i ve výuce literatury, v přírodovědných disciplínách a jinde. Jak české střední školství početně sílilo, tak se také množily kritické hlasy, které hledaly a snažily se prosadit východisko z tohoto stavu. Potřebných změn však dosaženo nebylo, řešení přinesl až pád Rakouska-Uherska.

První krok byl v tomto období udělán pro řešení starého požadavku středoškolského vzdělání pro dívky. V prosinci 1900 byl vydán prozatímní statut, na jehož základě byl vytvářen nový typ střední školy, šestitřídní dívčí lycea. První praktické pokusy o vyšší dívčí školství, které by rozšiřovalo vzdělání, poskytované na obecné škole, najdeme u nás krátce po pádu Bachova režimu. Roku 1860 byla v Písku založena vyšší dívčí škola, o 3 léta později vznikla po českém vítězství ve volbách do obecního zastupitelstva vyšší dívčí škola v Praze, nejdříve tříletá, od roku 1870 čtyřletá, v roce 1887 byla rozšířena na šestiletou. Na Moravě vznikla v roce 1866 dívčí škola — brněnská Vesna. Všechny tyto školy chtěly především roz-

šířit začkám vzdělání z obecné školy a připravit je lépe pro život rodinný a občanský. Nekladly si za cíl přípravu svých absolventek pro studia vysokoškolská. Svědčí o tom zejména vývoj pražské školy, která se ani po vzniku lyceí dlouho nesnažila přizpůsobit lycejním osnovám a uchovávala si zvláštnosti svého učebního plánu. (Podobné školy vznikaly i v dalších českých městech, jako např. v Českých Budějovicích, v Chrudimi, v Praze-Karlíně, v Plzni a v Táboře. Většinou však tyto školy později zanikly, nebo se přeměnily v dívčí lycea). Až roku 1890 vznikla dívčí střední škola v Praze, první v českých zemích a v Rakousku vůbec. Bylo to soukromé gymnasium spolku Minerva. Zakladatelé počítali s tím, že svým začkám, přicházejícím převážně z měšťanských škol, doplní v dvouleté přípravce znalosti na úroveň nižšího gymnasia; značná pozornost v ní proto byla věnována především latině a řečtině. Na přípravku pak navázaly čtyři vyšší třídy klasického gymnasia, jejichž osnova byla totožná s chlapeckými školami. Mladá škola však nezískala právo veřejnosti, navíc neustále zápasila s finančními obtížemi. Její absolventky musely skládat maturitu na Akademickém gymnasiu, kde většinou obstály čestně. Postavení této školy se změnilo tím, že zde byla zavedena normální osnova osmiletého gymnasia. Žačky byly přijímány po dvou letech, jeden rok byly otevřeny třídy liché, další rok sudé. Takto organizovaná škola získala roku 1903 právo veřejnosti a o 5 let později na ní maturovaly první absolventky.

Vyšší školství dívčí se v Rakousku tedy vyvíjelo buď jako školy speciální, nebo naopak zcela totožné se školami chlapeckými. Pokusem o vybudování samostatného středního dívčího školství se stal prozatímní organizační statut šestitřídních dívčích lyceí vydaný v prosinci roku 1900. Statut umožňoval přetvoření vyšších dívčích škol v jednotný typ, který poskytoval uzavřené všeobecné vzdělání vyššího stupně na základě moderních řečí a literatur a současně připravoval pro samostatné povolání. Na školu se přijímaly dívky alespoň desetileté na základě přijímací zkoušky. Na základě zkoušky byl také možný přestup žákyně ze III. třídy školy měšťanské. Připouštělo se také tříleté lyceum založené na pokračování dívčí školy měšťanské, jehož osnova se rovnala lycejním třídám IV.–VI. Na lyceích byly zavedeny maturity. Předpis pro ně byl vydán v říjnu 1901. Nový zkušební řád z března 1908 pak přiznal maturantkám lyceí oprávnění k mimořádnému studiu na filosofické fakultě a po složení doplňovací zkoušky z latiny ke studiu farmacie. Žačky lyceí mohly složit s některými úlevami maturitu na ústavu pro vzdělání učitelek (nebo přestoupit do III., případně IV. ročníku tohoto ústavu), po složení doplňovacích zkoušek mohly působit v některých předmětech na obecných i měšťanských školách a jinde. Již po absolvování čtvrtého ročníku mohly být žačky lyceí přijímány do praxe poštovní, telegrafní a telefonní.

Stát sám však lycea nezřizoval, státní podpora zůstala nejvýše u subvencí poskytovaných zřizovatelům, jimiž byly především spolky a obce. Další vývoj lyceí byl ovlivněn rychlým politickým vývojem v prvním desetiletí XX. století, který přinesl po šedesáti letech významnou středněškolskou reformu.

Bouřlivé politické události let 1905/07 byly výrazem vážných, narůstajících a neřešených problémů nutné demokratizace veřejného života, problémů sociálních a národnostních, s nimiž vstoupila česká společnost do nově-

ho století. Vzrůstající radikalizace, podpořena ruskými událostmi, vyústila v roce 1907 ve volební reformu – přijetí všeobecného volebního práva. Značný demokratismus tohoto období se promítl i do středoškolské reformy z roku 1909, při níž byla upravena osnova gymnasií a reálék ve shodě s předchozí opravou reálných gymnasií z roku 1908. Reforma byla prvním závažnějším krokem od revolučních let 1848/49, který po letech stagnace vedl „k pronikavým důsledkům, které namnoze hluboce převrátily organizaci i metodu střední školy rakouské...“⁶. Na pojetí reformy měla rozhodující vliv středoškolská anketa projednávaná v lednu 1908 za předsednictví ministra vyučování ve Vídni. Navázala na dlouholeté diskuse o charakteru a organizaci rakouské střední školy, zvláště živé od osmdesátých let, kdy také došlo k dílčí úpravě výuky na gymnasiích, při níž počet hodin v jednotlivých třídách dále vzrostl. Výtky proti zastaralému zaměření gymnasia neustále narůstaly. V pojetí kritických přístupů k rakouské střední škole najdeme mnoho odlišností, přesto se však v nich rýsují dvě základní polohy. Je to na jedné straně pokračující úsilí o jednotnou střední školu, o němž najdeme nemálo dokladů. Např. na říšském sjezdu inženýrů a architektů roku 1890 ve Vídni Karel Kořistka jako sjezdový zpravodaj k otázce jednotné střední školy konstatoval: „Střední škola má a může poskytovat mladíku jen vyšší obecné vzdělání, tj. obecné vědomosti, které má mít každý vzdělanec a učiní ho způsobilým, aby při dozrálém rozumu mohl si voliti odborná studia, jeho náklonnostem a schopnostem i osobním poměrům nejpřiměřenější. Proto právě musí v sobě zavíratí hlavní výsledky obou velikých odvětví lidského poznání, humanistického a realistického, poněvadž to je kritérium muže vzdělaného; musí mu je však poskytnout i proto, že jen tak se mohou vyvinouti a projevití zvláštní jeho náklonnosti a schopnosti.“⁷

Otakar Hostinský v úvahách o reformě střední školy konstatoval, že uzákoněním povinné školní docházky byla uznána potřeba jednotného všeobecného vzdělání. Vyšší všeobecné vzdělání má poskytovat střední škola, ovšem současně má připravovat pro diferencovaná odborná studia vysokoškolská. Toto dvojí poslání střední školy pokládal Hostinský za neslučitelné. Střední škole vadí, že se na ni pohlíží jako na školu odbornou. Je nutno vytvořit jednotnou střední školu jako jednotný základ vyššího všeobecného vzdělání.

Druhá základní skupina názorů naopak počítala s vazbou na vysoké školy a řešení hledala ve větší rozmanitosti typů, v diferenciaci středních škol. Součástí těchto představ byly také četné diskuse na počátku nového století o tom, zda a v jaké míře potřebuje absolvent střední školy pro své budoucí povolání ten nebo onen předmět.

Vládní místa ještě před školskou anketou prohlásila, že se nepočítá s jednotnou osmitřídni školou, neboť ta by vedla buď k neúnosnému přetížení žactva, nebo k povrchní výuce. Různá životní povolání přirozeně vedou k různým typům škol. Požadavkem budoucnosti není podle názoru vlády jednotná střední škola, ale větší diferenciacie školních typů. Účastníkům ankety o středoškolské reformě (zúčastnilo se jí 81 Němců a 30 příslušníků jiných národů, z toho 7 představitelů českých) svolané na dny 21.–26. ledna 1908 do Vídně, byly také předloženy návrhy v tomto duchu. Z osmi hlavních témat jednání (mezi nimiž byl problém dvojstupňovitosti

ve výuce některých předmětů, maturitní řád, vzrůstající počet středoškóláků, přechody z obecné školy na střední a z ní na školu vysokou, klasifikace, disciplinární řád, zavedení tělocviku bez podstatného omezení naukových předmětů) byla první dvě soustředěna k tomu, zda dosavadní střední školy – gymnasia a reálky – potřebují úpravy, a zda je vhodné vytvořit nový typ střední školy, buď úpravou a rozšířením dosavadního reálného gymnasia na osmitřídni školy, nebo přičleněním vyššího reálného gymnasia k nižší reálce. Způsob řešení byl tedy již hotovými vládními návrhy určen.

Diskuse se také soustředila především k těmto dvěma tématům, která sama zabrala celé tři dny jednání. Byla přednesena řada různých návrhů k jednotlivým problémům, ovšem závěry přitom podpořily předložený způsob řešení. Dosavadní typy středních škol, osmitřídni gymnasium a sedmitřídni reálka, budou trvat dále, ale jejich osnovy budou reformovány. Vedle nich bude zřízeno jako nový typ střední školy osmitřídni reálné gymnasium bez řečtiny, s latinou, jedním moderním jazykem a s rozšířenou výukou přírodovědných předmětů. Pro tento vládní návrh se vyslovila většina účastníků, kteří současně vyslovili požadavek, aby nový typ byl bezodkladně zaváděn.

Nařízení ministerstva kultu a vyučování z 8. srpna 1908 byla pak zřízena nová reálná gymnasia. Vedle typu A – reálného gymnasia – zavedla vláda tzv. typ B – reformní reálné gymnasium. Jeho nižší stupeň byl totožný se čtyřmi nižšími třídami reálek a byl vlastně praktickým pokusem o realizaci druhé varianty nového typu střední školy. Představy o poslání tohoto typu střední školy se lišily obdobně, jako se lišily představy o podobě středoškolské reformy. Ti, kteří prosazovali větší rozmanitost středoškolských typů, viděli v něm především náhradu za úplné reálné gymnasium typu A v těch místech, kde existovala jen reálka, k níž bylo možno toto reformované gymnasium typu B připojit, případně i v podobě paralelek vyšších tříd.

Zastánci jednotné střední školy naopak považovali tento typ za řešení, které umožní k jednotné střední škole dojít. Za jeho hlavní přednost pokládali to, že oddaluje volbu povolání až za 14. rok věku žáka, kdy po absolvování nižšího stupně může studovat buď reálku, nebo pokračovat ve studiu na reformním reálném gymnasiu, a bez dodatečných zkoušek (kromě oborů klasicko-historických) pak vstoupit na universitu. Tento typ by vtáhl do organizace středních škol také měšťanky; jejich žáci sice nemohli být přijati na gymnasium, ale mohli být učili-li se francouzštině, po přijímací zkoušce přijati na reálku (ze II. třídy měšťanky do III. třídy reálky, ze III. třídy měšťanky do IV. třídy reálky – tedy bez ztráty roku).

Praktické zkušenosti s výukou tohoto typu, který byl v Rakousku až do konce války nepřilíš zastoupen, byly nevelké a rozporné. Zatímco osmitřídni reálné gymnasium získalo značnou oblibu a hojně se šířilo, reformní reálné gymnasium se nevžilo. Jeho rozvoj nastal až v prvních letech Československa v souladu s oživením myšlenky jednotné střední školy a s přestavbou dívčího středního školství.

Změny z roku 1908 byly o rok později doplněny úpravou osnov gymnasií a reálek. Nově upravená osnova gymnasií, navazující na poslední úpravu z roku 1884, byla z valné části shodná s osnovou reálných gymnasií

z roku 1908. Zachovala charakter gymnasií, avšak v souladu s celým charakterem reformy vylučovala z výuky některé věci zastaralé, někde učebnou látku zjednodušovala, a tak hledala čas pro rozšíření výuky reálií, pro tělocvik a zemské jazyky. Již dříve uplatňovaná tendence pro větší sblížení gymnasií a reálků se dále prohloubila.

Reformy z let 1908–1909 daleko převážily význam až dosud prováděných dílčích úprav. V krátké době byly provedeny opravy již dříve prosazované a potřebné. Zavedením nových typů se změnila celá struktura středního školství. Zejména rychle rostoucí popularita nového osmitřídního reálného gymnasia v následujících letech značně ovlivnila změnu obsahu středoškolského vzdělání a způsobila, že počet studujících mládeže stále rostl.

Podstatným rysem posledního předválečného pětiletí byla realizace školské reformy. Již v roce 1910 se vyvinul v jejím duchu nový typ reálné gymnasijní – tzv. valašskomeziříčský. Šlo o tři dívčí školy ve Valašském Meziříčí (odtud název), v Brně a v Pardubicích. Ve Valašském Meziříčí a v Brně vznikly nejdříve střední školy založené spolkem Dívčí akademie, pro něž roku 1907 vypracovala osnovy skupina odborníků za vedení profesora Drtiny a Wagnera. Vláda se v anketě z roku 1908 o tomto typu vůbec nezminila, neboť neměl dostat právo veřejnosti. Teprve po schválení nových reálných gymnasií byl dán vládní pokyn k přepracování osnov se zřetelem k nově schváleným typům. Revizi provedl roku 1910 ředitel střední školy Dívčí akademie v Brně Bezdíček. Upravené osnovy byly roku 1910 schváleny, a tak vznikl v uvedených třech místech další středoškolský typ: Drtinův-Wagnerův-Bezdíčekův. Podnětná na tomto typu byla zejména diferenciací výuky ve třídách VII. a VIII., kde mělo oddělení klasické větší počet hodin latiny a nový předmět – kulturní dějiny řecké a římské; oddělení moderní pak více hodin pro přírodovědné předměty a úvod do deskriptivní geometrie.

Přes vládní prohlášení z dob reformy, že podle jejího názoru je ve vývoji středoškolském požadavkem budoucnosti větší diferenciací školských typů, nezískal tento český podnětný reformní pokus vládní podporu. Školské úřady neustávaly naléhat na změnu osnov a přeměnu těchto tří škol v běžná reálná gymnasia. Škola ve Valašském Meziříčí byla takto změněna na počátku války, v Brně došlo ke změně v roce 1917, v Pardubicích až po válce v souvislosti s úpravou středoškolských osnov v roce 1919. Školy ve Valašském Meziříčí a v Pardubicích byly po válce sloučeny se středními školami chlapeckými, škola v Brně zůstala jako dívčí škola zachována, ovšem jako normální reálné gymnasium. Tím byl tento reformní pokus uzavřen.

Jak již bylo řečeno větší obliby a rozšíření nedosáhlo v předválečném období ani reformní reálné gymnasium (typ B). V celém Rakousku vzniklo jen sedm samostatných škol tohoto typu. Na našem území to byly dvě školy (ve Vrchlabí v Čechách a v Bohumině ve Slezsku), žádná však s českým jazykem vyučovacím. Osnovy tohoto typu však ovlivnily již před válkou vývoj dívčího středního školství.

Desetiletý vývoj dívčích lyceí ukazoval stále zřetelněji, že jejich zaměření převážně pro přípravu na praktická povolání nevyhovuje značné části absolventek, které měly zájem pokračovat ve studiích na vysokých školách. V souladu s tím rostla nespokojenost se zaměřením lyceí, narůstaly snahy

upravit je tak, aby svým absolventkám vysokoškolské studium umožňovaly. Radikálnější řešení chtělo lycea rozšířit nejméně o jeden rok a sblížit je s ostatními středoškolskými typy, případně je přetvořit v běžná reálná gymnasia. Druhá skupina názorů počítala se zachováním lyceí v dosavadním rozsahu: řešení viděla v tom, že k nim budou připojeny jako nadstavba dvě nebo tři fakultativní třídy, které by absolventkám umožnily stát se řádnými posluchačkami na universitě. Očekávalo se, že k úpravě lyceí dojde v rámci reformy z let 1908–1909. Stalo se tak až výnosem ministerstva ze 14. října 1912, kterým byl vydán definitivní statut a nová učební osnova. Úprava z roku 1912 však pro absolventky lyceí nepřinesla vyřešení všeobecného vzdělání přiměřené jejich požadavkům, které by je připravilo na různá povolání. Počet tříd stejně jako předmětů zůstal nezměněn (přibyl jen povinný tělocvik). Nové osnovy však zavedly (obdobně jako tomu bylo u ostatních středních škol) dvojstupňovitost výuky. Látka byla rozvržena jinak a přiblížena nové osnově reálek a novým typům reálného gymnasia. Pro další vývoj lyceí se jako zvláště důležitá ukázala možnost, kterou úprava přinesla, připojovat k lyceím po IV. třídě jako vyšší oddělení reformované reálné gymnasium, a to buď jako paralelky vedle tříd lycejních, nebo i bez nich. Ve školním roce 1911/12 bylo v Čechách českých dívčích lyceí devět (České Budějovice, Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Praha – u sv. Voršily, bylo v roce 1915/16 zrušeno, Praha-Smíchov, Praha-Holešovice, Královské Vinohrady, Plzeň), na Moravě to byla škola Vesny v Brně. Úprava učební osnovy pro české školy byla provedena ministerským výnosem ze 14. 9. 1914. Odtud se také u českých škol rozšiřuje využívání možností zařadit po IV. třídě ročníky reformního reálného gymnasia. Již v roce 1915/16 je otevřena místo V. třídy lycejní V. třída RRG v Jičíně a na Vinohradech. Lyceum na Smíchově otevřelo v V. třídě dvě oddělení – jedno podle osnov lycea, druhé podle osnov RRG. Ve třídě VI. probíhala výuka pouze podle osnov reformního reálného gymnasia. Připočteme-li k tomu skutečnost, že v uvedeném školním roce měla další tři lycea v Čechách s českým jazykem vyučovacím otevřeny jen čtyři třídy (České Budějovice, Praha-Holešovice, Plzeň), pak vidíme zcela zřetelně, jakým směrem se vývoj dívčích lyceí ubíral.⁸ Jejich cesta k přeměně v reformní reálná gymnasia pak byla ukončena v prvních letech republiky.

Hlavními a nejrozšířenějšími středoškolskými typy v tomto období zůstaly gymnasia a reálka (s upravenými osnovami z roku 1909). K nim se však přiřadilo nové osmitřídní reálné gymnasium, které rychle získávalo oblibu a vytlačovalo oba tradiční typy (zejména však gymnasium) z jejich dosud rozhodujícího postavení. Již v tomto období počet žáků reálných gymnasií a reálek při celkovém zvyšování počtu středoškolského studentstva rostl rychleji než počet žáků gymnasií klasických.

Ve školním roce 1917/18 byl v českých zemích tento poměr mezi základními středoškolskými typy (u škol s českým jazykem vyučovacím):

	Gymnasia		Reálná gymnasia (A)		Reálky	
	školy	žáci	školy	žáci	školy	žáci
Čechy	22	5 670	24	7 318	30	10 776
Morava	15	3 651	10	1 969	13	4 345
Slezsko	1	186	1	170	—	—
Celkem	38	9 507	35	9 457	43	15 121

Za jediné desetiletí (přesněji řečeno pětiletí, neboť válka rozvoj školství zastavila) od ustavení dostihlo reálné gymnasium počtem škol i žactva gymnasium klasické. Tento vývoj pokračoval i v poválečných letech. Nikoliv tedy úpravami osnov, ale především přesunem zájmu zejména k reálnému gymnasiu se postupně stále zřetelněji pro většinu studujících měnil obsah středoškolského vzdělání.

Světová válka dolehla těžce na vývoj školství. Mnohé školní budovy — zpravidla nejlepší — byly zabírány pro potřeby armády. Výuka byla řešena zaváděním směn, krácením vyučovacích hodin na 40—45 minut, redukcí počtu hodin. Školní rok byl zkracován pozdním zahajováním i uhelnými prázdninami, byla zastavována výuka nepovinných předmětů, řada žactva nejvyšších tříd i profesorů odešla na vojnu. Vyučující byli nuceni k upisování válečných půjček, masově odváděli 1% svých příjmů Červenému kříži, spolu s žáky organizovali dobročinné akce, prodávali kokardy, odznaky, knihy, pohlednice a obrazy. Jak se dovídáme z tehdejších zpráv „zvláště byly kupovány obrazy Jeho Veličenstva, válečný Otčenáš, Setba za války, Nejvyšší manifest válečný, jimiž vyzdobeny též síně a chodby. Hojný obdyt našla brožura Život a panování císaře Františka Josefa I.“⁴⁹ Žáci sbírali kromě peněz pro vojsko knihy, noviny, vánoční dárky, žákyně pletly nátepníčky, rukavice, ponožky, šily prádlo, všichni společně sbírali kovy, vlnu, kaučuk, jahodové a ostružinové listí, travní semena, lodyhy kopřiv atd. atd. Od školy bylo především požadováno, aby všemožně přispívala k rakouskému válečnému úsilí. Zvlášť složitá situace se vytvářela v českém školství, které bylo navíc postiženo novým nástupem velkoněmeckého nacionalismu. Německá buržoazie v českých zemích byla přesvědčena, že vítězná válka s konečnou platností rozhodla její boj o hegemonii v českých zemích. Protičeský tlak se vystupňoval zejména po úspěšném odražení ruského náporu na jaře 1915. Rostoucí persekuce českého hnutí byla spjata s vlnou zatýkání politických, hospodářských a veřejných činitelů (mezi jinými byl zatčen i J. S. Machar) a s vysokými tresty vojenských soudů, které měly vytvořit atmosféru strachu a poslušnosti.

Na školách se toto období promítlo v neustálém zdůrazňování „loyálně dynastické“ a „vlastenecké“ výchovy v duchu rakouském jako hlavní podmynký zdárné výchovy mládeže. Žákovské knihovny byly podrobovány prohlídkám, byla provedena revize povinné četby domácí i školní („Při četbě školní zvláště se přihlíželo k ukázkám rázu válečného a vojenského

a podrobný výklad míst takových, doložených vhodnými příklady z doby současné, byl nejen dobrou teoretickou přípravou žáků odrostlejších pro činnou službu vojenskou, nýbrž i zajímavým oživením vyučovací látky vůbec.“)¹⁰ a také písemné práce byly zaměřovány v tomto duchu („Na všech ústavech hledí se k tomu, aby mezi úkoly byla hojně zastoupena též témata patriotická a dynastická, jimiž by se utvrzovalo vlastenecké smýšlení mládeže.“)¹¹. Tělocvik se stále více stával vojenskou přípravou s výcvikem taktickým a pochodovým. Byla zavedena vojenská kázeň, mládež byla organizována v družiny a čety, tzv. junobraný. Zásady této vojenské přípravy stanovil ministerský výnos ze dne 2. 6. 1915, po němž pak následovala řada výnosů dalších. Dne 5. 3. 1916 bylo nařízeno „při komandu zachovávatí výhradně řeč německou jakožto řeč armádní“.¹² Výcvik byl kromě tělocvikářů svěřen profesorům-důstojníkům a důstojníkům-instruktorům jmenovaným vojenským velitelstvím. Součástí takto usměrňované školy byla i silící persekuce vyučujících a žáků. To vše našlo svůj koncentrovaný výraz v označení gymnasia v Kyjově za středisko velezrádných rejdů a v jeho uzavření.

Konec války, rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československé republiky znamenal pro české školství nesmírně mnoho. Uzavíral se dlouholetý zápas proti diskriminaci národního školství nedílně spjatý v českých zemích (a zejména na Slovensku) přímo s bojem o národní existenci. Další kvantitativní rozvoj českých středních škol a překonání diskriminace ve srovnání se školami německými však bylo to nejsnazší, co nový stát čekalo. Vyvstal do popředí požadavek českých osnov, dosud vytvářených jen úpravou osnov německých. Teprve tím mohla být úspěšně ukončena cesta, zahájená v Rakousku prosazením češtiny jako povinného předmětu a posléze jako jazyka vyučovacího. Nedůsledně zůstala v Rakousku řešena otázka vlivu církve na školství, který zůstával stále značný. Divčí školství udělalo teprve nasměle krůčky ke zrovnoprávnění dívek i ve vysokoškolském vzdělání. Byl zde stále živý požadavek jednotné střední školy na straně jedné a diferenciací na straně druhé, a konečně nikdy neuzavřená diskuse o obsahu moderního všeobecného středoškolského vzdělání.* To všechno a řada problémů dalších zůstalo na konci války jako rakouské dědictví, které do svého vínku přebral nový český stát.

L I T E R A T U R A

- ¹ Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, Wien, 1849.
- ² Č e r n ý, Jan, Boj za právo, Sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848, část II., Praha 1893, str. 746.
- ³ Š a f r á n e k, Jan, Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. Díl II., Praha 1918, str. 147.

* Zejména poslední problém byl pocitován velmi naléhavě. Už v období války, a hlavně na jejím konci, kdy se stávalo zřejmým, že předválečné poměry budou změněny, sílí hlasy o reformě střední školy. Byla ustavena komise ze zástupců Ústředního spolku českých profesorů a spolku ředitelů středních škol, která se od října 1917 v řadě schůzí radila o otázkách zaměření a úpravy budoucí střední školy.

- ⁴ Černý, Jan, Boj za právo, Sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848, část II., Praha 1893.
- ⁵ Česká politika, díl V., Praha 1913, str. 547.
- ⁶ Kádner, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství, díl I., Praha 1929, str. 242.
- ⁷ Safránek, Jan, Školy české, díl II., Praha 1918, str. 357—8.
- ⁸ Hlavní zpráva o stavu dívčích lyceí s českou vyučovací řečí ve šk. roce 1915/1916, Státní ústřední archiv Praha, fond MKV/R, karton II — 360 — Böhmen 1917/1918.
- ⁹ Hlavní zpráva výroční o stavu gymnasií a reálných gymnasií s českou vyučovací řečí v Cechách ve šk. roce 1915/16, SÚA Praha, fond MKV/R, karton II — 360.
- ¹⁰ Státní ústřední archiv Praha, cit. dílo.
- ¹¹ Státní ústřední archiv Praha, cit. dílo.
- ¹² Státní ústřední archiv Praha, cit. dílo.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЧЕШСКОГО СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ДЕЛА В 19 ВЕКЕ

Зд. Весела

Предпосылки возникновения чешского среднего школьного дела связаны с началом национального возрождения. Благодаря усилению первого, и особенно второго поколений деятелей национального возрождения чешский язык развивался, и вместе с тем наблюдалось стремление к его введению в средние школы в качестве сначала необязательного, а затем и обязательного предмета. Осуществление этого усилия означало первый шаг к основанию самостоятельной чешской средней школы. Основным документом, сделавшим возможным подъем чешского языка, стал „Организационный проект“ 1849 г. В нем впервые формулировалось право обучения родному языку, как одному из обязательных предметов. Однако с того года прошло два десятилетия, пока чешское среднее школьное дело действительно конституировалось. Но оно в течение всего прошлого столетия наталкивалось на неприянь правящих кругов. Таким образом, чешские города вынуждены были находить выход в самопомощи. В количественном отношении, следовательно, чешское среднее школьное дело возрастало, хотя и в неблагоприятных условиях. Если же ему во второй половине 19 в. удалось стать самостоятельным в организационном отношении, то подобная эмансипация чешской средней школы в отношении самого содержания образования не была столь успешной: здесь последнее вплоть до возникновения самостоятельного чешского государства оставалось в полной зависимости от содержания образования немецких школ. Наибольшая зависимость обнаруживалась в истории, в литературе, в естественных науках и некоторых других предметах.

Длительная борьба против дискриминации национального школьного дела была завершена в результате распада Австро-Венгрии в 1918 г. Однако перед новым государством стояло разрешение многих вопросов, оставших до того не разрешенными. Речь идет прежде всего о влиянии церкви на школьное дело, все время еще значительное, о предоставлении девушкам одинаковых прав с юношами при учении в высших школах, о настоятельном требовании единой средней школы, с одной стороны, и дифференциации ее, с другой, и, наконец, о не завершенной никогда дискуссии по поводу содержания современного всеобщего образования в средней школе.

THE RISE AND DEVELOPMENT OF THE CZECH SECONDARY SCHOOLS IN THE 19TH CENTURY

Veselá Zd.

The rise of Czech secondary schools coincides with the beginnings of the national revival. It is due to the first and, above all, to the second generation of advocates of the revival that the Czech language began to develop and that, at the same time, its teaching at the secondary schools — first as an optional, later on as an obligatory subject — was introduced. The realization of this effort was the first step in making possible the rise of the independent Czech secondary school. The basic document making possible the development of the Czech language became the Entwurf der

Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich from 1849. There the right to teach the mother tongue as one of the optional subjects was formulated for the first time. From that year, however, two decades, elapsed before Czech secondary schools could be established. Yet, during the whole of the last century these schools met with the opposition of the ruling circles. Czech towns found a solution in self-help. Consequently, Czech secondary schools grew bigger, though in unfavourable conditions. In the latter part of the 19th century Czech secondary schools succeeded in making themselves independent in regard to organisation. They failed, however, to make themselves independent as far as the curriculum was concerned. In this respect our secondary schools remained dependent on the curriculum of the German schools till the rise of the independent Czech state. The greatest dependence became evident in history, literature, and sciences.

The disintegration of the Austro-Hungarian empire did away with discrimination in the national school system. The new state had to solve, however, many questions that had not been answered previously. Above all, there was strong influence by the church on school policy. Other problems to be solved were the provision of equal opportunities for girls in University education, the coping with urgent demands of the unified secondary school on the one hand, and the differentiation on the other. Last, but not least, there remained the ever open discussion concerning the curriculum of modern secondary school education.